

■ Prokop **TOMEK** –

Ivo **PEJČOCH**

**Černá kniha sovětské okupace.
Sovětská armáda v Českosloven-
sku a její oběti 1968–1991**

Svět křidel, Cheb 2015, 383 s.

Realita sovětské okupace svazovala Československo dlouhá léta. Sovětská armáda se na území tehdejší ČSSR usadila po srpnové invazi v roce 1968. Po třiadvaceti letech se okupační vojska na základě politických dohod vrátila do pomalu zanikajícího Sovětského svazu. Tak by se lapidárně daly popsat události vymezeného časového období, kdyby ovšem nebyly spojeny s řadou bolestných a tragických případů. Právě těm se ve své (zatím) poslední společné knize věnují historici Vojenského historického ústavu Prokop Tomek a Ivo Pejčoch.

Není to radostné čtení. Jde o svědectví získaná hlavně systematickým studiem dochovaných archivních materiálů. Autoři věnovali mnoho úsilí a času, aby na základě poznatků vnesených na světlo z přítomných archivů (zejména Vojenského ústředního archivu, Národního archivu a Archivu bezpečnostních složek) představili nevinné oběti přítomnosti cizí armády na území Československa.

V úvodní části knihy předkládají stručný nástin důležitých událostí spojených s přítomností sovětské armády v Československu. Začínají líčením agrese pěti armád zemí Varšavské smlouvy v srpnu 1968, pokračují peripetemi jednání o tzv. dočasném pobytu sovětských vojsk na československém území vtěleném do „Smlouvy mezi vládou ČSSR a vládou SSSR o podmínkách dočasného pobytu sovětských vojsk na území ČSSR“, která byla podepsána v Praze 16. října 1968 během návštěvy předsedy rady ministrů SSSR Alexeje Kosygina v ČSSR (za ČSSR ji podepsal předseda vlády Oldřich Černík), a její následné ratifikace Národním shromážděním.

Z hlediska tématu publikace byl důležitý článek 9 této smlouvy, který upravoval otázky jurisdikce. Při trestných činech a přestupcích spáchaných na území ČSSR osobami příslušejícími

k sovětským vojskům se měly dále uplatňovat československé orgány činné v trestním řízení, zejména vojenské soudy a prokuratura. Výjimku představovaly trestné činy namířené proti SSSR a jeho občanům, respektive činy, které by se odehrály v prostorách stálých posádek. Při řešení jednotlivých případů se předpokládalo možné postoupení nebo převzetí jurisdikce a poskytování vzájemné pomoci.

Jedna věc ovšem byla teorie, druhá, a často bohužel zcela odlišná, vlastní uplatňování těchto pravidel v praxi. Autoři správně poukazují na to, že v případech smrtelných nehod a incidentů se vyšetřování vedlo v jiné (než smluvně deklarované) linii. Oběti okupace tak vlastně tvořily citlivé „politické“ téma; o nezdárka zásadním podílu sovětských vojáků na úmrtí čs. občanů se přitom na veřejnosti nesmělo hovořit. Podobně složité to bylo i s náhradou způsobených škod ze strany SSSR. (Jako „ochutnávka“ připravované knihy ostatně vyšel v *Paměti a dějinách* č. 2/2015 společný text obou autorů *Rudolf Gazda – životní soubor s totalitou*, popisující tragický případ úmrtí československého občana pod koly sovětského nákladáku řízeného opilým vojákem.)

Článek 13 též smlouvy zaváděl rovněž institut vládních zmocněnců pro záležitosti dočasného pobytu. Na sovětské straně se v letech 1968–1991 v této funkci vystřídalo šest generálporučíků (postupně D. V. Litovcev, N. B. Baštanikov, V. J. Jermakov, S. Bokov, S. Surodějev a V. S. Malaškevič), na čs. straně ve stejné době také šest

vládních zmocněnců, rovněž generálů (Martin Korbela, Otakar Rytíř, Jozef Turošík, Karel Rusov, Emil Liška a Rudolf Ducháček).

Další část knihy se zabývá analýzou jednotlivých aspektů soužití československé společnosti se sovětskými vojsky, od představení prostor, v nichž byly sovětské posádky v ČSSR dislokovány (uvedeny v příloze) přes definici jednotlivých dílčích problémů (např. zásobování, vybavení prostor apod.), ochranu těchto míst vojenskou kontrarozvědkou a Státní bezpečností až po drobnější kriminalitu sovětských vojáků (např. krádeže nebo další majetková trestná činnost). Závažnější byly trestné činy, kterými ozbrojení sovětské vojáky bezprostředně ohrožovali své okolí, včetně československých občanů – počínaje dezercí přes nedodržování dopravních pravidel a z nich vyplývající nehody a znásilněními a brutálními vraždami konče. Tomek s Pejčochem ale nezapomínají ani na rozsáhlé ekologické škody v místech pobytu sovětských vojsk. V závěru teoretické části podrobně popisují anabázi a komplikovanost odchodu sovětských vojsk z Československa.

Vlastní pohled obětí okupace je rozdělen do dvou částí. První podává přehled čs. občanů usmrčených od 21. srpna do 31. prosince 1968 (v abecedním pořadí). Oproti publikaci ÚSTR z roku 2008 (*Oběti okupace. Československo, 21. srpen – 31. prosinec 1968*) autoři našli dalších 27 jmen. Celkem tedy šlo podle jimi upravených záznamů o 135 obětí.

Druhý seznam obětí zachycuje léta 1969–1991. Autoři zde představují jednotlivé smutné případy. V uvedeném období došlo ke 12 vraždám, 4 zabitím, 248 osob se stalo obětmi dopravních nehod a 3 úmrtí byla způsobena jinak – celkem se tedy jedná o 267 civilních obětí. Jak autoři trefně poznamenávají, toto číslo znamená, že každý měsíc pobytu sovětských vojsk na československém území stál život jednoho člověka. Pokud k němu připočteme i mrtvé z roku 1968, pak hovoříme o 402 obětech.

Každá z nich si zaslouží, aby veřejnost znala její jméno, aby věděla, za

jakých okolností a proč zemřela a kdo byl za její smrt zodpovědný, případně zda vůbec a jak byl potrestán. Toto poznání je totiž, podle mého názoru, nezastupitelné při procesu vyrovnávání se nejen s komunistickou minulostí. I proto považuji publikaci za přínosnou a důležitou.

Jan Kalous

■ **Vojtěch ŠUSTEK**
Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava, 2. svazek

Archiv hlavního města Prahy a Scripitorium, Praha 2014 (fakticky vyšlo 2015), 1026 s.

Vojtěch Šustek přesvědčil již svými předchozími edicemi dokumentů, týkajícími se období Protektorátu, konkrétně dvousvazkovou edicí deníků Josefa Pfitznera a prvním svazkem edice dokumentů *Atentát na Reinharda Heydricha*, že není jen svědomitým archivářem, ale i badatelem v tom nejlepší smyslu, tedy badatelem, který dokáže příslušné dokumenty nejen vyhledat, ale také zasadit do kontextu dalších archiválií a dějů a fundovaně a podrobně je komentovat. Současné vydání druhého svazku edice dokumentů *Atentát na Reinharda Heydricha a druhé stanné právo na území tzv. protektorátu Čechy a Morava*, jak zní celý název edice, čítající úctyhodných 1026 stran, znovu potvrzuje, že jejich editor je schopen vnímat protektorátní realitu a především nacistický bezpečnostní aparát v širších souvislostech.

Druhý svazek edice přináší více než 500 dokumentů v původním německém jazyce a jejich překlad do češtiny. V první části najdeme Situační a denní zprávy Bezpečnostní služby říšského vůdce SS, které dokumentují řeči hlášení bezpečnostní složky nacistického Německa náladu v Protektorátu během druhého stanného práva, a to nejen mezi Čechy, ale i mezi Němci žijícími na jeho území. Jen za prvních 23 dní výjimečného stavu vypracovala tato tajná služba 31 zpráv o situaci

a náladách obyvatelstva. Ty všechny a řadu dalších z pozdějších dnů opatřil editor pečlivým poznámkovým aparátem. Ve zprávách najdeme i informace o reakci na vypálení obce Ležáky a na vynucené manifestace na podporu protektorátní vlády a nacistického režimu v Olomouci, Plzni, Brně, Blatnici pod svatým Antonínkem a nakonec v Praze na Václavském náměstí. Účasti a chování obyvatel Protektorátu na těchto manifestacích si všimají autoři hlášení velmi podrobně a snaží se vypořádat účinky protektorátního tisku na myšlení obyvatel. V četných hlášeních najde čtenář jména Čechů, kteří se provinili takzvaným schvalováním atentátu na zastupujícího říšského protektora, a pokud tato jména porovná se seznamy popravených, logicky najde všechna. Hlášení se věnují rovněž chování členů protektorátní vlády a státního prezidenta Emila Háchy. Reflektována je i jedna z nejbizarnějších protektorátních událostí, kdy ve *Večerním Českém slově* vyšla 15. června 1942 báseň či spíše říkanka *Přísaha českého dělníka*, vydaná v rubrice Slovo má čtenář, údajně sepsaná dělníkem z pražských Vysočan. Pokud čtenář četl jen první slova každého verše, dozvěděl se následující: *Vám, vrahové děti i žen, všechno, až náš čas bude, splatit krví nezapomenem*. Celý neprodaný náklad byl po tomto zjištění zkonfiskován a jak SD, tak Gestapo se snažilo najít a zabavit i již prodané a distribuované výtisky. Šéfredaktor Emanuel Vajtauer, horlivý kolaborant, byl odvolán a čtyři zaměstnanci Melantrichu zatčeni a popraveni.

Všechny tyto dokumenty musí současný badatel samozřejmě brát s rezervou a při práci s nimi mít neustále na paměti, že autory jsou příslušníci represivního aparátu třetí říše, kteří jednak chtěli potvrdit správnost dosavadní nacistické politiky na území Protektorátu a jednak situaci prezentovat tak, aby v očích svých nadřízených byli jejími nepostradatelnými a schopnými vykonavateli. V dokumentech se sami nacisté nevyhnuli pochvalě Emanuela Moravce za jeho vynikající řečnické a rétorické schopnosti, pro srovnání dávané do

kontrastu s nepřesvědčivými projevy ministra vnitra Richarda Bienerta.

V druhém oddílu najde čtenář 106 dokumentů, které se týkají masivní propagandistické kampaně po útoku na zastupujícího říšského protektora. Těsně po něm se nacisté omezili na konstatování vzniklé situace a z dokumentů je jasné, že si nebyli jisti, jaké stanovisko zaujme Adolf Hitler a zda nebude chtít nastolit na území Čech a Moravy podobný teror jako na území bývalé Jugoslávie nebo Generálního gouvornementu. Směr propagandy byl vytyčen až dva dny po útoku a jejím cílem nebylo jen obyvatelstvo Protektorátu, ale i zemí protinacistické koalice. Tyto adresáty měla nacistická propaganda přesvědčit, respektive vyděsit a přesvědčit, že útok na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha byl připraven hrstkou politických hazardérů a že u loajálních Čechů a Moravanů vyvolal tento čin jen odpor a zděšení. Součástí této propagandistické mašinerie byl i Emanuel Moravec, který se ve veřejných projevech neštilil vulgarit a výhrůžek na adresu parašutistů, jejich podporovatelů a jejich rodin. Zajímavým faktem, který Vojtěch Šustek uvádí a který touto edicí i dokládá, je, že veřejné projevy Emanuela Moravce, vydané ve sborníku *V hodině dvanácté* (Orbis, Praha 1942), jsou pro toto vydání zhaveny právě těch největších vulgarit a nejsprostších výhrůžek. Dalším příkladem pokřivenosti propagandistické mašinerie je fakt, že veřejné projevy státního

prezidenta Emila Háchy byly psány Karlem Hermannem Frankem, Martinem Paulem Wolfem a Emanuele Moravcem a že osobnost Emila Háchy měla v celém tomto makabrozním divadle přesvědčit Čechy a Moravy, aby parašutisty a jejich podporovatele vydali po dobrém. Na základě shromáždění dokumentů nacistické propagandy a jejich studia vyslovuje Šustek domněnku, podle mého názoru správnou, že to byla především právě ona propaganda, která pomohla Karlu Čurdovi v rozhodnutí odebrat se do Petschkova paláce a tam rozsáhle vypovídat.

Domnívám se, že tato jedinečná, záslužná a pečlivá edice pomůže všem zájemcům s orientací v době Protektorátu a také pomůže pochopit, že nacistický režim nebyl jen brutální, ale i propagandisticky sofistikovaný. Za zpřístupnění a pečlivou edici dokumentů patří Vojtěchu Šustkovi hluboká poklona. Nezbyvá než vyslovit přání, aby se třetí svazek objevil na pultech knihkupectví v kratším časovém odstupu, než jaký byl mezi vydáním svazku prvního a druhého. To je jediný povzdech nad editorovou pečlivou prací.

Jiří Padevět

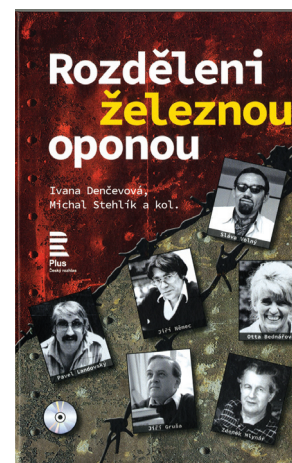
■ **Ivana DENČEVOVÁ,**
Michal STEHLÍK a kol.
Rozdělení železnou oponou
Rudioservis, Praha 2015, 213 s.

Železná opona je pojem z nedávné historie. Tak se říkalo opevnění hranic komunistického Československa proti nepřátelům z tzv. imperialistického světa, tedy Rakouska a západního Německa, resp. z Bavorska. Vznikla po roce 1948 a život na ní ztratily stovky těch, kteří nechtěli či nemohli v komunistickém státě žít. Železná opona se navíc z hranic přenesla i do rodin a některé z nich rozdělila, dá se říci, navždy. Jaké jsou příběhy těch, kteří právě rozdělení rodiny zažili? A do jakých historických souvislostí můžeme dané příběhy, každý z trochu jiného období, zařadit? Jak se měnila politika komunistického státu

vůči kritikům v období normalizace, tedy v 70. a 80. letech? Porozumění tzv. velkým dějinám je snazší prostřednictvím lidských příběhů. Kniha *Rozdělení železnou oponou* jich nabízí hned šest.

Znalce československé historie nejspíš nepřekvapí, že osudy příbuzných rozervaných zvůlí komunistického režimu jsou většinou smutné a tragické. Právě na jejich příkladu se dá výborně doložit zřůdnost totalitního režimu, v němž jedinec hraje roli pouhého statisty, spravedlnost je pošlapána a lidskosti se jaksi nedostává. K podobným závěrům musí čtenář dojít nad všemi příběhy, které autoři do knihy sebrali. Najdeme tu případ rozhlasového redaktora Slávy Volného, proslulého svými reporty v období okupace 1968 – a jeho syna Slávy Volného ml., spisovatele, překladatele a pozdějšího diplomata Jiřího Gruši – a jeho syna Václava, filozofa Jiřího Němce – a jeho syna Davida, herce Pavla Landovského – a jeho syna Jakuba, politika Zdeňka Mlynáře – a jeho syna Vladimíra, publicistky Otty Bednářové – a jejího syna Jana. Tedy příběhy exulantů, kteří s režimem aktivně soupeřili ještě v rodné vlasti a svým dílem se k pádu bolševismu snažili přispět i ve vlasti nové. To také byl zhusta důvod perzekuce jejich rodných příslušníků v Československu. Právě citové vazby zneužívala Státní bezpečnost k trestání či vydírání svých odpůrců. A i přes pozdější oficiální zahraničněpolitické závazky se na běžné praxi československých úřadů nic nezměnilo. Násilná izolace rodin, děti vyrůstající bez otců, trestání potomků za „hříchy“ rodičů, to byl běžný jev v tehdejší socialistické společnosti.

Z tisíců podobných příkladů si autoři vybrali šestici. Jednotlivé kapitoly-osudy jsou pak rozděleny do pododdílů, z nichž první dva vždy rekapituluji příběh otce (případně matky) a příběh syna, následují dodatky k příběhu z per jiných autorů-odborníků (Prokop Tomek, autor kapitoly *Sláva Volný v materiálech Státní bezpečnosti*, nebo Mirek Vodrážka, který přičinil dodatek k příběhu Jiřího

Němce s přílehlavým názvem *Kompromis s režimem není možný*, příběh Pavla Landovského zase doplňuje teatrolog Vladimír Just atd.).

Spíše než rodiče by ovšem měly čtenáře zajímat jejich děti. Právě ty totiž vyrůstaly s nálepkou potomků třídních nepřátel, zrádců socialistické vlasti, emigrantů. Volný junior kupříkladu viděl svého otce Slávu Volného naposledy ve dvanácti letech, Gruša senior musel opustit svého čtyřletého syna, aby ho následujících devět let neviděl, atp. Pro běžného člověka těžko představitelná dramata, kterými se museli prokousávat jak dospělí, tak nezletilí. Přičemž happy end se dostavil zřídka, a pokud přece, tak až po pádu komunismu.

Vzhledem k tomu, že kniha vychází z rozhlasového pořadu vysílaného od října 2014, je logické, že je doplněna kompaktním diskem, který kompiluje mluvenou verzi.

Není mimochodem bez zajímavosti, že přes veškerou snahu komunistických represivních složek se z řady „trestaných“ potomků stali úspěšní lidé. Vzpomeňme třeba někdejšího šéfredaktora časopisu *Respekt* Vladimíra Mlynáře nebo současného náměstka ministra obrany Jakuba Landovského, David Němec je zase úspěšný fotograf. Z dětí se stali dospělí, a přestože čas, o který přišli, jim nikdo nevrátí, nezdá se, že by z nich vyrostli „postižení“ jedinci. Aspoň v tom tehdejší režim neuspěl.

red